

СОЦІАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРИ

Чейпеш Іванна Василівна
Кухта Марія Іванівна

м.Ужгород

У статті поданий психолого-педагогічний аналіз феномена соціалізації в умовах трансформації культури. Розкриті сучасні підходи і напрями соціалізації, характерні для інтеграційних і глобалізаційних процесів. Виокремлені нові аспекти соціалізації, детерміновані явищем взаємопроникнення культур, і встановлена кореляційна залежність між чинниками соціалізації й культури. Визначені особливості соціалізації в контексті інтенсивних міжнародних зв'язків, що проявляються в усіх сферах життєдіяльності сучасної людини.

Ключові слова: соціалізація, культура, мова, трансформація культури, соціолінгвістичне середовище.

Постановка проблеми. Соціалізація – це активне долучення людини до культури, яка її оточує. Сучасна людина як частина полікультурного соціуму живе в умовах культурних трансформацій, через що процес соціалізації суттєво ускладнюється, адже трансформація – це набуття суспільством нових ознак, які відповідають вимогам часу. При цьому відбуваються досить радикальні зміни в потребах, життєвих пріоритетах, моделях поведінки, ціннісних орієнтаціях, які зазвичай супроводжуються негативними явищами: зіставленням і протиставленням, неприйняттям, запереченням тощо. Конфлікт між добре знайомими цінностями рідної культури і неочікуваними їх значеннями в чужій викликає народження нових значень і асоціацій, розташованих на межі. Відбувається непростий пошук адекватної до викликів часу і простору поведінкової моделі, культурних еталонів, ціннісних зразків. Сучасна людина повинна бути готовою до повноцінного функціонування в полікультурному соціолінгвістичному середовищі й розуміти, що поєднання національної та інших культур пронизує усі сфери її власного життя, а не існує десь дуже віддалено, і їй необхідно постійно визначати своє ставлення до чужої культури, тому що вона сама є її частиною.

За таких умов актуалізується культурологічний контекст соціалізації, а сам процес на теоретичному рівні потребує педагогічного переосмислення напрямів, підходів, форм з метою запобігання його деформації й усунення причин, найперша з яких – порушення усталеної ієрархії цінностей, в тому числі культурних, та їх хаотичність за сучасних умов життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У визначенні суті соціалізації та особливостей її структури вагомий внесок належить таким зарубіжним психологам, як Б.Ананьєв, Л.Виготський, Л.Леонтьєв та ін. Сучасні аспекти соціалізації різнобічно й багатогранно проаналізовані у працях українських вчених, зокрема, В.Беха, Л. Орбан-Лембрик, Л.Подольак, В.Семиченко та ін. Для нашого дослідження важливим є культурологічний аспект означеної проблеми, тому що взаємодія між людьми завжди здійснюється в межах певної культури з допомогою конкретної етнічної мови, а її основою є своєрідні мовні картини світу, закони спілкування, напрацьовані у межах цієї мови і культури. Отже, кожен народ сприймає світ не зовсім так, як інші народи. Саме тому, потрапляючи в чуже культурно-мовне середовище, людина практично потрапляє в інший, незнайомий світ цінностей і законів спілкування. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої

поведінки створює труднощі у спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні девіації. Тобто мова йде про культурні розбіжності, що проявляються в поведінці людей. Якщо у визначенні культури відштовхуватися від них, то культура – абстрактне поняття, теоретична суть, яка допомагає зрозуміти, чому саме ми робимо те, що робимо, і пояснити відмінності у поведінці представників різних культур.

І.Стернін стверджує, що навчання традицій і норм спілкування на іноземній мові повинно сприяти засвоєнню розбіжностей у розумінні та позначенні світу у рідній та іноземній мовах, співставленню мов і культур [8, с.3]. Н.Лебедева акцентує увагу на тому, що культура виконує функцію своєрідного фільтра не тільки у сприйманні носіїв іншої культури, але й при інтерпретації та осмисленні. Саме тому людина не може абсолютно відокремитися від своєї культури і мимовільно тлумачить поведінку іншомовних суб'єктів з позицій власної культури [1, с.13].

Отже, соціалізація в умовах культурних трансформацій пов'язана з формуванням готовності до пізнання чужої культури, яка, на думку багатьох вчених (С.Айвазов, В.Біблер, С.Тер-Мінасова та ін.), повинна формуватися в діалозі культур. Такий діалог можливий тільки тоді, коли розвинута сприйнятливості до іншомовності та іншокультурності.

Формулювання мети і завдань. Мета нашої публікації – психолого-педагогічний аналіз феномена соціалізації в умовах трансформації культури, виокремлення аспектів соціалізації, що зумовлюються явищем взаємопроникнення культур та посиленням інтеграційних зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Культура – це явище соціального буття, що характеризує його найрізноманітніші феномени, а центральною проблемою культурологічного знання є розмаїття зв'язків людини з навколишнім світом.

Оскільки в культурі як людському утворенні відбиваються риси її творця, поняття культури охоплює не лише те, що існує поза людиною, а й ті зміни, які відбуваються в ній самій, у її фізичному й духовному стані. Саме це вказує на взаємозалежність між культурою й соціалізацією. Адже, зазначає О.Рудницька, створюючи і розвиваючи світ продуктів людської діяльності, тобто „другий Всесвіт”, людина створює і розвиває саму себе. Саме через культуру вона відкриває і перетворює світ та своє „Я”, реалізує власний духовний потенціал, наближається до світових досягнень людської цивілізації [5, с.47].

Згідно з філософськими поглядами (теорія С.Лур'є), будь-який образ „Я” може бути представлений трьома складовими: образом для інших, образом для себе, образом у собі. Для теми нашого дослідження найбільш актуальним видається „образ у собі”, який представляє собою глибинний шар культурної традиції і забезпечує розуміння людей, що належать до однієї культури. Хочемо зауважити, що консервативність „образу в собі” повинна поступово змінюватися на гнучкість, відкритість, що й складає специфіку соціалізації, адже пізнання інших культур в теперішніх межах розвитку світу є немінучим і відкриває нові можливості самореалізації. У цьому зв'язку доцільно навести міркування Р. Шведера, який звертає увагу як на контекст і змістову специфіку людської взаємодії, так і на важливість символічного опосередкування: „Не існує жодного окремо-

го самостійного соціокультурного середовища, незалежно від людських способів добування з нього смислів і можливостей; будь-яка людина знаходить свою суб'єктивність та індивідуальне психічне життя шляхом добування смислів і можливостей із соціокультурного середовища та їх використання" [11, с.2].

Взаємодія людей як носіїв різних мов і традицій – це не що інше, як взаємодія культур, своєрідний обмін „картинами світу”, а точніше уявленнями про навколишню реальність. Потрапляючи в чуже культурно-мовне середовище, людина фактично потрапляє в інший світ цінностей і законів спілкування. Незнання чи неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі у спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні й поведінкові девіації. Відомо, що поведінка індивіда підпорядковується так званим конвенційним нормам (системі суспільних вимог). За стабільних життєвих умов дотримання цих норм визначається індивідуальною готовністю людини наслідувати або порушувати їх, що на психологічному рівні може супроводжуватися бажанням не виокремлюватися із соціального оточення або ж протиставляти себе йому. В умовах трансформації культури виникає інша схема взаємодії людини із соціумом, оскільки при зруйнованій ієрархії цінностей, як правило, знижується соціальний контроль: старі норми вже не діють, а нових ще немає або вони поки що недостатньо закріпилися [6]. Виражаючись словами А.Моля, сучасна культурна таблиця утворює мозаїку, а не ієрархію [2]. На думку дослідників, така тенденція призводить до порушення цілісності світосприймання, виникнення множинних структур ціннісно-нормативних систем. У такому суспільстві відбувається певна „хаотизація” цінностей, розхитаність їх колишньої ієрархії, багатозначність зв'язків між цілями, засобами та результатами вчинків, специфічним набором і розкладом цінностей. Мозаїчна культура вимагає нових форм комунікації, нових способів інтерпретації тощо. Тому маємо підстави казати, що культурні трансформації створюють передумови для взаємопроникнення культур і вимагають нових форм сприйняття й оцінки навколишньої дійсності, тобто соціалізації.

У процесі осягнення реальності індивід самостійно інтегрує та модифікує соціальні форми, створені культурою в цілому й певними групами людей зокрема [3]. У такий спосіб відбувається перетворення „наукового” на „популярне”, необхідне людині для осмислення навколишнього світу, полегшення процесу комунікації з іншими людьми стосовно здатності вибудувати для себе відносно зрозумілу картину світу.

Варто зазначити, що світ, який оточує людину, представлений трьома формами:

- реальна картина світу;
- культурна (понятійна) картина світу;
- мовна картина світу [10, с.43].

Реальна картина світу розглядається як об'єктивність, що існує поза людиною, тобто навколишній світ. Культурна (понятійна) картина світу – це та ж реальність, відображена крізь призму понять, сформованих на основі уявлень людини, які в свою чергу отримуються з допомогою свідомості та органів чуттів. Мовна картина світу відображає реальність через культурну картину світу [10, с.46]. Це означає, що кожна мова відображає світ специфічно, під певним кутом зору. Специфіка полягає у своєрідному баченні світу кожним народом як творцем відповідної культури. Це дозволяє говорити про мову як світобачення, або як мовну картину світу, а перехід від однієї мови до іншої вважати зміною

одного мовного світогляду на інший. Однак знання іноземної мови не забезпечує зміну світогляду, а отже, й повного розуміння партнера, оскільки спілкування людей завжди здійснюється у межах конкретної культури. Важливою умовою такого перетворення виступають соціальні уявлення, настанови та інтерпретація, з допомогою яких відбувається конструювання реальності.

Соціальні уявлення – це стійкі утворення, які виникають і закріплюються у певній суспільній групі і здатні передаватися від покоління до покоління. В іншомовній комунікації вони відіграють роль своєрідної візитної картки, яка вказує на приналежність суб'єктів до певної культурної спільноти.

Не менш важлива роль відводиться ціннісно-мотиваційним настановам, які формуються в індивіда на основі його перебування в конкретному культурному середовищі. Достатньо повне пояснення їх суті знаходимо в І.Степаненка: „По-перше, людина має усвідомити, що тільки через „уписання” себе в культуру вона спроможна знайти своє місце в бутті... По-друге, людина має поставитися до культури як до необхідної умови її життєвої орієнтації, відкрити серед культурних цінностей ті, які найбільшою мірою відповідають потребам та прагненням її внутрішнього духовного світу” [8, с.112]. Отже, актуальним є формування ціннісних орієнтацій людини в культурному контексті на основі індивідуального вибору, а не шляхом традиційної аскрипції.

Практичної значущості в здійсненні процесу соціалізації в умовах трансформації культури набуває також інтерпретація. Інтерпретація – це здатність індивідуальної свідомості виробляти власну думку, а також вибудовувати змістові композиції, схеми, версії, пояснення тощо. Результатом інтерпретації повинно стати адекватне прочитання мовного простору партнера взаємодії [7, с.50]. Крім того, інтерпретація допомагає реально оцінювати ситуацію спілкування, визначити власну комунікативну роль і обирати адекватну комунікативну поведінку. Звісно, що оцінці ситуації спілкування носіями різних мов і культур можуть бути різними і навіть суперечливими. Але це не виключає досягнення взаєморозуміння з допомогою зіставлення різних інтерпретацій, їх наближення чи підведення до компромісної точки зору.

Загалом процес соціалізації, на думку Л.Подольак, триває як адаптація, індивідуалізація та інтеграція [4]. Інтеграція в полікультурне середовище, на нашу думку, виступає прикінцевим результатом соціалізації в умовах трансформації культури. Вона має індивідуальний характер, оскільки зумовлена рівнем розвитку базової особистості. Н.Лебедева, апелюючи до поглядів Р.Лінтона, зокрема спираючись на його монографію „Індивід і суспільство”, пояснює поняття базової особистості таким чином: „Концепт базової особистості означає особливий тип інтеграції індивіда в культурне середовище на основі досвіду соціалізації членів даної етнічної спільноти та їх індивідуально-особистісних характеристик” [1, с.97]. Згідно з даним підходом, у кожного народу існує своя базова структура особистості, яка передається з покоління до покоління через соціалізацію і певною мірою визначає долю цілого народу. Культуру умовно можна поділити таким чином: а) інститути первинної соціалізації (сім'я, родина, друзі), які виступають індикатором базової особистості; б) інститути вторинної соціалізації (релігійні вірування, міфологічні уявлення, фольклор тощо). Дослідження Р.Лінтона показали, що безпосередній вплив культури пов'язаний з процесом первинного досвіду соціалізації у самій структурі особистості. Саме закріплений досвід впливає на формування базової особистості, яка в свою чергу творить і зберігає поокремі аспекти культури.

Без аналізу особливостей первинної соціалізації індивіда в конкретному суспільстві неможливо, на думку дослідників, адекватно зрозуміти національно-етнічні культурні традиції, фольклор і вірування. Пізніше поняття „базова структура особистості” було доповнене емпіричним поняттям „модальна особистість”, під якою Н.Лебедева розуміє „усереднену особистість” як масовий тип особистості, тобто такий, що в певній культурі зустрічається найчастіше і творить національний характер – збереження в етнічній свідомості кожного народу в стереотипній формі уявлень про типових представників тієї чи іншої нації: німці – педантичні та акуратні, англійці – консервативні, французи – темпераментні і легковажні, українці – занадто емоційні, іспанці – гордовиті і т.д.” [1, с.100].

Однак руйнація усталених культурних систем, що є типовою особливістю сучасного життєвого простору, ускладнює процес соціалізації, тому що унеможливорює орієнтування на які-небудь універсальні взірці і спонукає до індивідуального вибору, на власний розсуд. Для його здійснення людина повинна набути інтеркультурної компетенції, що тлумачиться як здатність адекватно і гнучко поводити себе в ситуаціях зіткнення з діями, позиціями та очікуваннями представників інших культур. Найбільш вагомими аспектами інтеркультурної компетенції можна назвати здатність встановлювати і зберігати позитивні стосунки з представниками інших культур, здатність ефективно спілкуватися з ними при найменшій втраті і викривленні інформації і на-самкінець можливість досягнення необхідного рівня згоди та співпраці. Один з найвідоміших фахівців з міжкультурної комунікації М.Беннет розробив кілька рівнів, за якими відбувається процес засвоєння чужої культури:

1. Найнижчий рівень, на якому існування культурних відмінностей не усвідомлюється учасниками комунікації.

2. На цьому рівні інша культура починає усвідомлюватися як один з можливих поглядів на світ, зростає міжкультурна чутливість, людина відчуває себе суб'єктом більш ніж однієї культури.

3. Міжкультурна чутливість зростає, оскільки визнається існування кількох точок зору на світ.

4. Відбувається формування нового типу особистості, яка свідомо здійснює відбір та інтеграцію елементів різних культур.

Основою моделі М.Беннета є чуттєве сприйняття та інтерпретація культурних відмінностей, які поділяються на дві групи: етноцентричні та етнорелятивні. Етноцентричні

елементи проявляються через заперечення (ізоляція від іншокультурних впливів), захист (сприймання культурних відмінностей як загрози і протистояння їм), мінімізацію (культурні відмінності відкрито визнаються і не оцінюються негативно). У межах нашого дослідження більше зацікавлення викликають етнорелятивні елементи, суть яких розкривається через передбачення, що поведінку людини можна зрозуміти тільки в контексті конкретної культурної ситуації і що культурна поведінка не має стандарту правильності. Етнорелятивні елементи реалізуються через:

- визнання, тобто культурні відмінності приймаються як необхідний стан людини;

- адаптацію – усвідомлення того, що культура – це не статичний стан, а процес, у якому людина може тимчасово поводитися прийнятно по відношенню до іншої культури, не відчувачи при цьому загрози для цінностей своєї власної культури;

- інтеграцію – повне пристосування до іншої культури, тобто здатність до обдуманого вибору поведінки у специфічній ситуації спілкування.

Модель М.Беннета, на нашу думку, достатньо об'єктивно оцінює феномен існування культурних відмінностей, оскільки культурні відмінності – це не погано і не добре, вони просто існують

Насамкінець зазначимо, що в ряді сучасних досліджень з проблеми соціалізації підтримується думка про те, що люди, які комфортно почуваються не лише в одній культурі, інтелектуально й емоційно більш задоволені життям, аніж „монокультурні.” Це означає, що необхідно навчитися розуміти, любити, поцінувати й поважати власну культуру, мати переконання щодо її вартісності та позитивного значення, частіше вступати у взаємодію з іншими, відмінними від своєї, культурами. Поступово така позиція стане підґрунтям для розуміння й прийняття інших культур.

Висновки. Таким чином, соціалізація в умовах трансформації культури набуває нових ознак, співвідносних зі змінами в світоглядних, ціннісних, духовних потребах особистості. Такі зміни неминучі, оскільки постійно підкріплюються інтеграційними й глобалізаційними процесами, інтенсивністю міжнародних зв'язків у всіх сферах життєдіяльності. У даному контексті актуалізується взаємозв'язок соціалізації й культури, при якому розвиток самодостатньої особистості можливий не шляхом потурання чужим культурам або сприймання їх меншовагартісності, а через оптимізацію умов для взаємозбагачення.

Література та джерела

1. Лебедева Н. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Наталья Владимировна Лебедева. – М.: Ключ-С, 1999. – 224 с.
2. Моль А. Социодинамика культуры / Абраам Антуан Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 230 с.
3. Овдijenко Л. Мораль і право у системі соціальних уявлень / Лариса Володимирівна Овдijenко // Соціальна психологія. Спец. випуск. – 2007. – С.121 – 128.
4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л.Г.Подоляк, В.І.Юрченко. – К.: ТОВ«Філ-студія», 2006. – 320 с.
5. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька / О.П.Рудницька. – Тернопіль: Навчальна книга „Богдан”, 2005. – 360 с.
6. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Валентина Анатоліївна Семиченко. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.
7. Скубашевська О.С. Мовні стратегії в полікультурному середовищі / Ольга Станіславівна Скубашевська // Вища освіта України. – 2008. – № 2. – С.45-51
8. Степаненко І.В. Метаморфози духовності в ландшафтах буття / Іван Володимирович Степаненко. – Харків, 2002. – 256 с.
9. Стернин І.А. Коммуникативное поведение. Программа спецкурса для старших классов средней школы / Иосиф Андреевич Стернин. – Воронеж: ВИПКРО, 1995. – 19 с.
10. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 264 с.
11. Shweder R. Preview: A Colloquy of Culture Theorists Shweder and Le Vine // Culture Theory. Essays on Mind, self and Emotion. / In: Richard A. Shweder, Le Vine, Robert (eds.). – Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1984. – P.1-24

В статье представлен психолого-педагогический анализ феномена социализации в условиях трансформации культуры. Раскрыты современные подходы и направления социализации, характерны для интеграционных и глобализационных процессов. Выделены новые аспекты социализации, детерминированные взаимопроникновением культур, и установлена корреляционная зависимость между факторами социализации и культуры. Определены особенности социализации в контексте интенсивных международных связей, которые проявляются во всех сферах жизнедеятельности современного человека.

Ключевые слова: социализация, культура, трансформация культуры, социолингвистическая среда.

The article presents the psychological-pedagogical analysis regarding the phenomenon of socialization in the context of culture transformation. In the article the current attitudes and trends of socialization have been considered which are typical for the integration and globalization processes. The research touches upon new aspects of socialization determined by the phenomenon of cultures interpenetration as well as establishing of correlation dependence between factors of socialization and culture. Features of socialization have been defined in the context of intensive international connections appearing in all the spheres of modern human activity.

Key words: socialization, culture, language, culture transformation, sociolinguistic environment.